

Wstęp

Miejscem pamięci nazywamy zachowane wytwory dziedzictwa ludzkiego, które pełnią funkcję przekaznika danych o minionych dziejach. Może to być grób, cmentarz wojenny; nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla narodu i państwa, jak również: pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, tablica pamiątkowa lub inny obiekt czy przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa narodowego. Zachowanie tego typu obiektów w dobrym stanie jest wskazane ze względu na posiadane przez nie wartości: historyczne, artystyczne, naukowe, edukacyjne, symboliczne i inne. Idea pomnika znana jest od czasów starożytnych, ich najbardziej charakterystyczne egzemplifikacje wywodzą się z dziedzictwa kulturowego Grecji i Rzymu (nazwa pomnik wywodzi się od słowa „pamiętać”)¹.

W przypadku dziedzictwa Kresowian, którzy po 1945 r. zostali wypędzeni na ziemie niestanowiące integralnej części przedwojennej Polski, dbanie i pielęgnowanie swoich miejsc pamięci było niemożliwe. Przybywali na tereny o obcej tradycji, architekturze, urbanistyce, odmiennym klimacie (górkim, tudzież morskim) i nieznanym dla nich przeszłości. Miasta zostały zniszczone oraz wskutek zarządzonej ewakuacji praktycznie wyludnione. Dyskusje na temat tragedii Kresów w okresie Polski Ludowej objęta była cenzurą. W czasie PRL Kresowianie nie mieli możliwości, aby ich dramat był należycie upamiętniony, w obawie przed władzą komunistyczną często ukrywali swoje związki z dawnymi wschodnimi województwami

II RP obawiając się możliwych represji². Dopiero po przełomie 1989 r. nadeszła nadzieja na odkłamanie historii, która przez pół wieku zależna była od moskiewskiej optyki.

Tradycją polskiej kultury religijnej jest potrzeba pochowania bliskich, zadbania o miejsce spoczynku oraz pamięci o ich losach. Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie, na wybranych przykładach, jak po upadku ZSRR, w Rzeczypospolitej, zaczęto upamiętniać tragiczne losy mieszkańców dawnych Kresów Wschodnich II RP. Budowa monumentów, tablic, krzyży oraz innych memoriałów poświęconych przedmiotowej sprawie (w uproszczeniu nazwanych przez autora „pomnikami kresowymi”), w znacznej mierze miała miejsce na tzw. Ziemiach Odzyskanych, a w szczególności na Dolnym Śląsku. Przez wzgląd na zbyt obszerny zakres tematyczny, w artykule zostaną zaprezentowane geneza, symboliczna rola oraz walory estetyczne memoriałów stworzonych we Wrocławiu – mieście, do którego przeważająca część ludności, przybyła z przedwojennej Małopolski Wschodniej i Wołynia. Pamięć dotycząca Kresów jest wielowymiarowa i wieloaspektowa, jej materia dotyka zarówno okupacji niemieckiej, radzieckiej jak i działalności ukraińskich nacjonalistów. Ambicją tekstu jest skupienie uwagi na znakach pamięci o ofiarach Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) oraz innych ukraińskich formacji o charakterze nacjonalistycznym.

„Pomniki kresowe” – próba klasyfikacji

Podjętą refleksję nad wrocławskimi „pomnikami kresowymi” warto na wstępie podjąć próbę ich klasyfikacji. Według danych na 2007 r. na terenie całej Polski odnotowano 285 miejsc, których

¹ Szpociński (2008: 11–17).

² Kulińska (2008: 113); Siemaszko (2013: 5–8).

Il. 1 Obelisk poświęcony pamięci Henryka Cybulskiego w Leśnym Banku Genów w Miłkowie

Il. 2 Obelisk poświęcony zamordowanym przez OUN – UPA leśnikom w Świętoszowie

przeznaczeniem było upamiętnienie szeroko rozumianych wydarzeń na Kresach Wschodnich II RP. W województwie dolnośląskim ich liczba była największa – 59 obiektów (dane o liczbie „Pomników Kresowych” pochodzą z wrocławskiego Stowarzyszenia Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów³). Z każdym rokiem ilość monumentów wzrasta, w 2013 r. szacowano, iż wynosiła ona około 320 obiektów. Stan faktyczny nie jest możliwy do określenia, nie tylko ze względu na nieostrą definicję „pomnika kresowego”, ale przede wszystkim przez wzgląd na oddolny charakter owych inicjatyw⁴. Przykładowo, w 2015 r. w miejscowości Goszcz nieopodal Twardogóry, został wzniesiony Krzyż upamiętniających wypędzonych Polaków z podlwowskiego Rumna, o czym stanowiła widniejąca na krucyfiksie pamiątkowa tablica. Konstrukcja została postawiona za prywatne pieniądze na posesji państwa Paterów – potomków wysiedlonych. Nie sposób jest oszacować ile podobnych budowli powstało w Polsce po 1989 r. (il. 1).

³ Komański, Siekierka (2007: 5–6).

⁴ Kruczek (2013: 9).

„Pomniki kresowe” stawiane są, za zgodą władz centralnych i lokalnych, przez dawnych mieszkańców Kresów, ich rodziny, organizacje kresowe, kombatanckie oraz Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (od 2016 r. jej obowiązki przejęło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Instytut Pamięci Narodowej). Występują w różnych formach: rzeźb, obelisków, tablic jak i pomników przyrody, w postaci alei drzew czy skwerów, mają więc charakter materialnych dzieł artystycznych i pomników przyrody. Przez wzgląd na temat (intencję) owe znaki pamięci można podzielić na:

- 1) ogólne (odnoszące się do określonego, dużego przedziału czasowego np.: lat 1939–1947, czy okresu trwania II wojny światowej, których zadaniem jest przypomnienie o całości zdefiniowanych wydarzeń np. ludobójstwa tudzież czystek etnicznych – ogólnikowo wskazujących sprawców i ich ofiary). Przykładem takiego pomnika jest Pomnik Mauzoleum we Wrocławiu, o którym będzie mowa w dalszej części tekstu;
- 2) poświęcone mieszkańcom danej miejscowości (parafianom) np. Pomnik ku pamięci zamieszkałym we wsi Huta

Il. 3 Pomnik Żołnierza Kresowego w Żarkach Wielkich

Pieniacka (częstokroć na inskrypcji zamieszczone są ich imiona i nazwiska oraz konkretna data pogromu);

3) poświęcone określonej osobie, np. obelisk poświęcony Henrykowi Cybulskiemu, znajdujący się w Miłkowie koło Karpacza; grupie zawodowej, np. leśnikom (takowy monument został odsłonięty w Świętoszowie, il. 2); żołnierzom walczącym na Kresach (dobrą egzemplifikację stanowi Pomnik Żołnierza Kresowego odsłonięty w Żarkach Wielkich, woj. dolnośląskie, il. 3) konkretnym oddziałom wojskowym, np. mieszczący się w Warszawie, na Skwerze Wołyńskim monument ku pamięci 27 Wołyńskiej Dywizji AK;

4) poświęcone tzw. „Pierwszym Osadnikom”, którzy przybyli z dawnych przedwojennych wschodnich województw do Polski centralnej oraz na zachód (przykładem jest obelisk w miejscowości Tuszyn w powiecie dzierzoniowskim);

5) memoriały poświęcone tzw. „Sprawiedliwym Ukraińcom”, czyli osobom, które pomagały Polakom podczas wojny (takim znakiem pamięci jest tablica widniejąca na murach kościoła w Żarach, il. 4).

„Pomniki kresowe” nie posiadają ujednoczonej estetyki, ich wygląd jest pochodną wielu czynników, od autorskiego projektu po budżet fundatora, wyznaczonego miejsca budowy do sprecyzowanej intencji monumentu. Nie mniej jednak, najczęstsze odwołania pochodzą z symboliki religijnej,

tudzież państwowej. Powtarzalne są odniesienia do Godła Narodowego, Herbu, Flagi, szachownicy wojskowej jak i krzyża, wizerunku Chrystusa i Maryi. Częstokroć, owe symbole są ukazane w sposób niepełny, zdewastowany, z zadrą, która ma unaocznic odbiorcy okrucieństwo i bezwzględność, jaka towarzyszyła zbrodni. Egzemplifikując, w Głogowie, na zainstalowanej w kościele pw. Miłosierdzia Bożego tablicy upamiętniającej ofiary ukraińskich nacjonalistów, mieszkańców wsi Skorodyńce (pow. Czortków woj. tarnopolskie) widnieje podobizna Jezusa na krzyżu nieposiadającego rąk i stóp⁵. Innym przykładem jest warszawski pomnik, poświęcony ofiarom „Rzezi na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej”. Dominującym elementem monumentu jest siedmiometrowy krzyż z Synem Bożym pozbawionym ramion. Również we Lwowie na Wzgórzach Wuleckich, pomnik ku pamięci zamordowanych profesorów lwowskich uczelni konceptualnie zawiera skazę. Projekt symbolizuje bramę zbudowaną z betonowych bloków, na których wyryte zostały rzymskie liczby odwołujące się do dekalogu. Piąte przykazanie (nie zabijaj) sprawia wrażenie wybitego ze swojego miejsca, co sugeruje jakby owa brama miała się zawalić⁶. Również we wsi Mosty

⁵ Komański, Siekierka (2007: 21).

⁶ Maciejewska (2011).

Il. 4 Tablica poświęcona pamięci Sprawiedliwym Ukraińcom w Żarach

Il. 5 Pomnik poświęcony pamięci zamordowanych profesorów lwowskich we Wrocławiu

Wielkie (obecna Ukraina), na pomniku, który znajduje się na miejskim cmentarzu, poświęconym przedwojennym mieszkańcom parafii, widoczna jest „nieprawidłowość” w postaci złamanego krzyża. Podobnych przykładów można mnożyć. Tego typu zabiegi architektoniczne mają uświadomić odbiorcy, że podczas zbrodni została złamana wszelka norma.

Pochylając się nad wrocławskimi „pomnikami kresowymi”, nie sposób nie rozpocząć od pierwszego w stolicy Dolnego Śląska monumentu, jakim jest pomnik poświęcony

pomordowanym profesorom, pracownikom polskich uczelni we Lwowie (il. 5). Inicjatorem budowy pomnika i upamiętnienia zamordowanych naukowców było środowisko naukowe i uczelniane Wrocławia oraz Gliwic. To właśnie do tych miejscowości, po 1945 r., z Kresów Wschodnich II RP, a ściślej z Lwowa i okolic, przybyła najliczniejsza grupa wysiedlonych, wśród nich profesorowie i absolwenci lwowskich uczelni, którym przyszło od nowa organizować polską naukę

na tzw. Ziemiach Odzyskanych⁷. W 1954 r. został utworzony Międzyuczelniany Komitet Uczczenia Pamięci Lwowskich Pracowników Nauki, mający na celu zdobycie odpowiednich środków, tudzież dopełnienie formalności związanych z budową pomnika. Uczelnie wydelegowały swoich przedstawicieli głównie spośród czynnych wychowanków lwowskich placówek naukowych. W Warszawie spotkali się z ministrem Stefanem Żółkiewskim, który co prawda wyraził zgodę na pomnik poświęcony „wszystkim profesorom”, jednakże zapewnił, że rząd nie udzieli wsparcia finansowego⁸. Monument mógł powstać jedynie w czynie społecznym, toteż Komitet zwrócił się z apelem o wsparcie do wszystkich wyższych uczelni w Polsce. Tą drogą powstał specjalny fundusz, umożliwiający realizację przedsięwzięcia. Nim wybrano miejsce ostatecznego położenia, został skonstruowany model pomnika w skali 1:1, który był ustawiany na otwartej przestrzeni, aby móc dokładnie wizualizować jego efekt. Autorem monumentu został Borys Michałowski, wrocławski rzeźbiarz i profesor Akademii Sztuk Pięknych. Odsłonięcie pomnika miało miejsce w dniu 3 października 1964 r., podczas inauguracji roku akademickiego wrocławskich uczelni wyższych. Warto zaznaczyć, że władze PRL nie zezwoliły na poświęcenie monumentu pamięci zamordowanym profesorom lwowskim. Oficjalnie miał on upamiętniać wszystkich pracowników nauki – ofiary hitlerizmu w latach 1939–1945.

Pomnik został wzniesiony na Skwerze profesora Kazimierza Idaszewskiego, przy Placu Grunwaldzkim, nieopodal kompleksu akademickiego Politechniki. Przedstawia dwie postacie w chwili rozstrzelania – ich powyginane ciała zaświadcza o męczeńskiej śmierci oraz niezłomnej postawie ducha. Zostały wykonane z masy ceramicznej, przypominającej kamień. Całość spoczywa na cokole, który jest obłożony marmurowymi płytami. Na jednej z nich widnieje napis „Nasz los – przestroga”. W dniu 14 listopada 1981 r. doszło do odsłonięcia ufundowanych przez senaty wrocławskich szkół wyższych tablic (przed pomnikiem), wyszczególniających z imienia i nazwiska zamordowanych lwowskich naukowców. Wmurowano też urnę z ziemią zebraną na Wzgórzach Wuleckich. Corocznie, w dniu 4 lipca na Skwerze profesora Kazimierza Idaszewskiego, ma miejsce uroczystość, której celem jest przypominanie o rozstrzelanych wykładowcach. Biorą w niej udział władze lokalne, samorządowe, społeczność

akademicka, organizacje kresowe i kombatanckie oraz mieszkańcy miasta.

Wrocławski Pomnik – Mauzoleum

Kresowianie, którzy po 1945 r. przybyli na Dolny Śląsk, mieli nadzieję, że wraz z upadkiem ZSRR będą mogli otwarcie mówić o swoim wojennym losie. Oczekiwano stanowczego potępienia Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów ze strony najwyższych władz państwowych oraz zmiany w sferze pamięci. Jednakże kwestia dobrych relacji polsko – ukraińskich stała się jednym z głównych priorytetów polityki zagranicznej III Rzeczypospolitej⁹. Można zaryzykować tezę, że w stosunkach bilateralnych między Warszawą a Kijowem została zastosowana polityka „grubej linii”, polegająca w dużym uproszczeniu na relatywizowaniu, tudzież nieporuszaniu tematów trudnych, kontrowersyjnych, drażliwych oraz zagrażających relacjom międzynarodowym, zwłaszcza tych dotyczących przeszłości i zaszłości narodowościowych. W efekcie kwestia upamiętniania wydarzeń z Wołynia i Małopolski Wschodniej nie znalazła odpowiedniego rezonansu wśród władz, zarówno centralnych jak i samorządowych, czego skutkiem była samoorganizacja różnych środowisk kresowych (zwłaszcza dolnośląskich) na rzecz utrwalania pamięci po swoich krewnych. Już 6 października 1994 r. prezesi Stowarzyszeń Kresowych i Kombatanckich powołali Społeczny Komitet Budowy Pomnika Mauzoleum, poświęconego Pamięci Ofiar Zbrodni dokonanej przez OUN – UPA na Polakach w latach 1939–1947. Pomnik miał być symboliczną mogiłą dla zamordowanych w woj. wołyńskim, tarnopolskim, stanisławowskim i lwowskim. Organizacją, która powzięła na siebie wszelki trud związany z wbudowywaniem monumentu było wrocławskie Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów¹⁰. Aby móc uzyskać pozwolenie na budowę, do pokonania było wiele przeszkód natury politycznej, ekonomicznej i organizacyjnej. W dniu 20 października 1994 r. Stowarzyszenie wystąpiło pisemnie do Wydziału Architektury i Urbanistyki Miasta o wydanie opinii i zgody na budowę pomnika. Podczas posiedzenia Kolegium Architektury, 29 listopada 1995 r., w którym uczestniczyli przedstawiciele Związku Polskich Artystów Plastyków i Akademii Sztuk Pięknych, postanowiono, że monument zostanie usytuowany przy bulwarze Xawerego Dunikowskiego w historycznej

⁷ Hryciuk (2011: 103–104).

⁸ Mierzecki (2007: 341–348).

⁹ Grünberg, Sprengel (2005: 715); Mojsiewicz (2004: 194–207).

¹⁰ Zob. <http://www.stowarzyszenieuozun.wroclaw.pl> (data dostępu: 01.02.2017).

części miasta, nieopodal budynku ASP i Panoramy Racławickiej. Zgodzono się, że dla tej lokalizacji należy znaleźć optymalną formę plastyczną pomnika, ambitną w wyrazie, z elementami martyrologii. Postanowiono również, iż Wydział Architektury, Urbanistyki i Geodezji, w porozumieniu ze Społecznym Komitetem Budowy Pomnika, zorganizuje w krótkim czasie konkurs na projekt monumentu. Do kwietnia 1996 r. wpłynęło 11 prac, spośród których wybrano koncept Jarosława Bańkowskiego. Należy wspomnieć, że idea wzniesienia monumentu była oprostowana i upolityczniona przez mniejszość ukraińską w Polsce oraz niektóre środowiska polityczne, których zdaniem tego typu memoriał przyczyniałby się do pogorszenia i zaostżenia dobrych relacji z Kijowem. Dopiero o godzinie 2:30 w nocy z 17 na 18 grudnia 1997 r., po burzliwej dyskusji na sesji Rady Miasta we Wrocławiu, podjęto uchwałę umożliwiającą rozpoczęcie budowy. W miarę napływu coraz to większych środków finansowych (Stowarzyszenie UOZUN sprzedawało specjalne cegielki, na wsparcie projektu), w maju 1998 r. rozpoczęto pracę przy bulwarze Xawerego Dunikowskiego, zgodnie z opinią Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Uroczystość wmurowania aktu elekcyjnego odbyła się 11 lipca 1998 r. Data nie była przypadkowa, 55 lat wcześniej na Wołyniu doszło do szeregów napaści na polską ludność cywilną ze strony OUN – UPA. Dzień ten w polskiej historiografii znany jest jako „Krwawa Niedziela”. Na tłumnych obchodach obecna była Kompania Honorowa Wojska Polskiego, Orkiestra Wrocławskiej Policji oraz liczne poczty sztandarowe. W styczniu 1999 r. Komitet Budowy Pomnika zlecił firmie „Profilex” w Piławie Górnej wykonanie całości monumentu. Uroczystość odsłonięcia miała miejsce 25 września 1999 r. w obecności władz samorządowych, przedstawicieli służb mundurowych, duchowieństwa, pocztów sztandarowych (40 organizacji) oraz licznie przybyłych gości. Poświęcenia monumentu dokonał Metropolita Wrocławski Kardynał Henryk Gulbinowicz. W krypcie pomnika złożono 20 urn z ziemią pochodzącą z różnych części utraconych województw wschodnich, w których ukraińscy nacjonałiści dokonywali pogromu Polaków. Corocznie w lipcu pod pomnikiem-mauzoleum odbywają się obchody, organizowane przez środowiska kresowo-kombatanckie upamiętniające tragedię Kresów (il. 6, il. 7).

Pomnik jest monumentalną formą, składającą się z cokołu (wytyczonym na planie prostokąta, o formie tzw. piramidy azteckiej) oraz dwóch brył. W części czołowej cokołu umieszczona jest centralna tablica inskrypcyjna, a po obu stronach symetrycznie herby miast wojewódzkich Łucka (wołyńskie), Tarnopola, Lwowa i Stanisławowa (tablice odlane są ze staliwa). W bocznych ścianach znajdują się krypty przeznaczone

na urny. Zainstalowano również tablicę poświęconą pamięci tzw. sprawiedliwych Ukraińców, czyli tych, którzy ostrzegali oraz ratowali Polaków przed ukraińskimi oprawcami. Na cokole umiejscowione są elementy główne pomnika, czyli dwie pionowe bryły o przekroju prostokątnym, zestawione ze sobą i dodatkowo przełamane. W miejscu przełamania, w części środkowej, wykuto ludzką postać przedstawiającą Mękę Pańską. Rozpostarte ramiona „wgnieciono” w belkę granitu. Faktura płyt przypomina płótno, co w zamiarze projektanta miało symbolizować materiał, w który owinięto po śmierci Jezusa. Jest to również symbol zmartwychwstania i ostatecznego zwycięstwa prawdy nad kłamstwem – dobra nad grzechem. Kształt Zbawiciela odzwierciedla utratę kogoś bliskiego, zaś wygięte ramiona symbolizują okrucieństwo, jakiego doznali Kresowianie. W dolnej części brył (przy stopach Jezusa) wyryto napis „Jeśli zapomnę o nich, Ty Boże na niebie zapomnij o mnie”. Motto, z „Dziadów” Adama Mickiewicza, często jest wykorzystywane na monumentach mających upamiętniać ofiary ukraińskich nacjonalistów. Na zakończenie należy podkreślić, że jest to pierwszy tego typu monument powstały w wolnej Polsce. Nie ulega wątpliwości, że wraz z uchwaleniem przez obie izby parlamentu uchwały „W sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945” wzrośnie znaczenie oraz społeczne zainteresowanie pomnikiem-mauzoleum, jako centralnym miejscem we Wrocławiu zaświadcującym o losach pierwszych osadników miasta.

Kaplica Kresowian – Wrocław

Dzisiejsza Kaplica Kresowian należała w przeszłości do zasłużonej rodziny patrycjusza wrocławskich, von Rehdiger auf Striesa. Znajdują się w niej cenne zabytki sztuki renesansowej i wczesnobarokowej, m.in. epitafium rodziny Nicolausa II von Rehdigera. Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów w 2008 r. wystąpiło z inicjatywą odrestaurowania kaplicy rodu Rehdigerów w Kościele Garnizonowym – Bazylice Mniejszej pw. św. Elżbiety we Wrocławiu, z przeznaczeniem jej na Kaplicę Kresowian, pw. św. Andrzeja Boboli. W tej sprawie podpisano porozumienie pomiędzy Ordynariatem Polowym Wojska Polskiego – Parafią Rzymskokatolicką, pw. św. Elżbiety we Wrocławiu a Stowarzyszeniem SUOZUN. Prace konserwatorskie rozpoczęto w październiku 2010 r. Poszczególne elementy

Il. 6–7 Wrocławski Pomnik – *Mauzoleum*

epitafiów przewieziono do pracowni w celu renowacji. Nad projektem pracowali: wspomniane wyżej Stowarzyszenie UOZUN, oraz w zakresie architektury: mgr inż. Mieczysław Seredyński, konstrukcji: mgr inż. Wojciech Marszałek, konserwacji dzieł sztuki: mgr Maria Kowalska, mgr Wiesław Piechówka, a w ramach pracowni

witraży: Marek Szczepiński. Prace konserwatorskie zakończono w 2011 r. (il. 8, il. 9).

Koncepcja Kaplicy Kresowian pw. Św. Andrzeja Boboli, związana jest z inicjatywą stworzenia miejsca upamiętnienia osób zamordowanych na Kresach Wschodnich w czasie II wojny światowej i po wojnie, jak też przestrzeni wspólnej

Il. 8–9 Kaplica Kresowa we wrocławskim Kościele Garnizonowym

pamięci o Kresach, łączącej Kresowian oraz ich potomków. Uroczyste odsłonięcie witraża miało miejsce 11 listopada 2010 roku przez J. E. Arcybiskupa Metropolite Wrocławskiego Mariana Gołębiewskiego. Otwarcie i poświęcenie kaplicy odbyło się 4 września 2011 roku. W ramach prac renowacyjnych kaplicy zostało odnowionych 9 epitafiów i tablic o wysokiej wartości historycznej. W Kaplicy, wśród odrestaurowanych zabytków, umieszczono tablice organizacji kresowych i kombatanckich, kontynuujących tradycję, kulturę i pamięć o walkach na Kresach Wschodnich. Ponadto, wykonano witraż przedstawiający wizerunek męczennika św. Andrzeja Boboli, z uwzględnieniem herbów miast utraconych województw po II wojnie światowej. W wyniku renowacji zostały odnowione: epitafium Daniela Kiennera, Hermanna von Mühlportta, Mikołaja Rehdigera, Fabiana Reif oraz wykonane w kamieniu piaskowym pochodzące z pierwszej połowy XVII w. epitafium Macieja Renischa, płyta nagrobna Hansa Morenbergera (wykonana z brązu), płaskorzeźba „Zmartwychwstania Chrystusa” (wykonana w alabastrze) i Ołtarz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, obok którego umiejscowiono tablicę z nazwami organizacji kresowo-kombatanckich. Kaplica stanowi miejsce kultu religijnego nie tylko dla Kresowian.

Fundatorami Kaplicy byli: Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów, Parafia Kościoła Garnizonowego – Bazylika Mniejsza pw. św. Elżbiety, organizacje kombatanckie, kresowe i osoby prywatne. Nadzór administracyjny nad Kaplicą sprawowany jest przez zarządcę parafii.

Podsumowanie

Wyżej wymienione znaki pamięci nie są jedynymi wrocławskimi memoriałami poświęconymi gehennie Kresowian. W 2004 r. w kościele pw. NMP na Piasku, w czynie społecznym, została odsłonięta tablica poświęcona pacyfikacji wsi Huta Pieniacka, której dokonali Ukraińcy z 4 pułku policyjnego z SS-Galizien. W tym samym roku w kościele św. Wojciecha, w kaplicy z obrazem Matki Boskiej Różańcowej wmurowana została tablica ku pamięci mieszkańców Podkamienia, zamordowanych w marcu 1944 r. – również przez esesmanów z galicyjskiej dywizji. Ścieżka „wrocławskich memoriałów kresowych” jest długa i pomimo nieuchronnej zmiany generacyjnej nie prowadzi w ślepy zaułek. Inicjatyw związanych

z kultywowaniem pamięci o Kresach przybywa. Przykładowo w dniu 11 lipca 2016 r. miał miejsce obywatelski marsz pamięci („Inicjatywa historyczna”) spod ratusza do pomnika-mauzoleum, poprzedzony pokazem fragmentów filmu „Wołyń” Wojciecha Smarzowskiego, konferencją naukową oraz zbiórką krwi na Placu Solnym. Od kilku lat kresowe organizacje pożytku publicznego prowadzą starania na rzecz ustanowienia „Alei Sprawiedliwych”, czyli wydzielenia pasa zieleni, na którym byłyby sadzone drzewa poświęcone Ukraińcom ratującym Polaków. „Pomniki kresowe” obecnie stanowią stały element architektoniczny, który oprócz walorów artystycznych i komemoratywnych pełni określone (integrujące) funkcje społeczne. Dlatego też, ich geneza powinna cieszyć się większym zainteresowaniem wśród znawców i mecenasów sztuki, w szczególności na Dolnym Śląsku.

Bibliografia

- Grünberg, Sprengel 2005 = Karol Grünberg, Bolesław Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
- Hryciuk 2011 = Grzegorz Hryciuk, „Przesiedlenia Polaków z Kresów Wschodnich II RP 1944–1946”, w: *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, red. Wojciech Kucharski, Grzegorz Strauchold, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, Wrocław 2011: 98–109.
- Komański, Siekierka 2007 = Szczepan Siekierka, Henryk Komański, *Przewodnik – pomniki, tablice pamięci i mogiły na terenie obecnej Polski ofiar ludobójstwa dokonanego na Polakach przez OUN i tzw. UPA 1939–1947*, Jakopol, Wrocław 2007.
- Kruczek 2013 = Adam Kruczek, „Kropla w morzu kresowej krwi”, *Nasz Dziennik*, 160 (2013), <https://wp.naszdziennik.pl/2013-07-11/168160,kropla-w-morzu-kresowej-krwi.html>, (data dostępu: 26.06.2018).
- Kulińska 2008 = Lucyna Kulińska, „Tragiczne wydarzenia polsko-ukraińskie z lat 1939–1947 w świadomości współczesnych Polaków”, w: *Materiały i studia z dziejów stosunków polsko – ukraińskich*, red. Bogumił Grott, Księgarnia Akademicka, Kraków 2008: 137–158.
- Maciejewska 2011 = Beata Maciejewska, „Lwów. Pomnik w miejscu kaźni, w 70 rocznicę egzekucji”, *Gazeta Wyborcza*, http://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/1,35751,9885973,Lwow__Pomnik_w_miejscu_ka_zni__w_70__rocznice_egzekucji.html, (data dostępu: 26.06.2018).
- Malendowski, Mojsiewicz 2004 = Włodzimierz Malendowski, Czesław Mojsiewicz, *Stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo atla 2, Wrocław 2004.
- Mierzecki 2007 = Roman Mierzecki, „Budowa wrocławskiego pomnika w latach 1956–1964 ku czci polskich profesorów zamordowanych we Lwowie w 1941 roku”, w: *Analecta*, 1–2 (2007): 7–50.
- Siemaszko 2013 = Ewa Siemaszko, „Wstęp” w: *Wołyń we krwi 1943*, red. Joanna Wieliczka-Szarkowa, Wydawnictwo AA, Kraków 2013: 5–14.
- Szpociński 2008 = Andrzej Szpociński, „Miejsca Pamięci”, w: *Teksty Drugie*, 4 (2008), Warszawa: 11–20.

Summary

Contemporary memory places: monuments, plaques, graves in the context of commemorating the traditions and culture of Kresy in the Lower Silesian

According to the Yalta rules, the inhabitants of the former Poland’s eastern province, among others: Volhynia (Volhynian Voivodeship), Lviv (Lwów Voivodeship), Stanyslaviv (Stanisławów Voivodeship) and Tarnopil (Tarnopol Voivodeship) were forced to leave and settle in new areas of the so-called Recovered Territories. The expatriates were expelled to the lands that did not form an integral part of pre-war Poland. They have come to areas of foreign tradition, architecture, urban planning, a different climate (mountains) and the unknown past. During the Polish People’s Republic, the expatriates did not have the opportunity to commemorate those who died in the east. It was

only after the turn of 1989 that hope came to regain its history. The tradition of Polish religious culture is the need to bury loved ones and take care of the place of their rest. Memorials are places of symbolic burial for those who died in the east in the years 1939–1945. Which the 1990s memorials began to disseminate in Lower Silesia, becoming part of its symbolism of architecture. Their construction is a bottom-up initiative. Their stylistics are inscribed in the cultural identity and survival of the first settlers who came to the lands of western Poland after 1945. They are not only memories of past history, history and culture, but also important social function.